

Γραμματεία Ύστερης
Αρχαιότητας
Μάθημα 5^ο-7^ο:
Παγανιστική πολεμική και
χριστιανική απολογητική

Διδάσκων: Μάριος Βάλβης-Γερογιάννης, Δρ. Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Φιλολογίας,
μάθημα επιλογής Ζ' εξαμήνου)

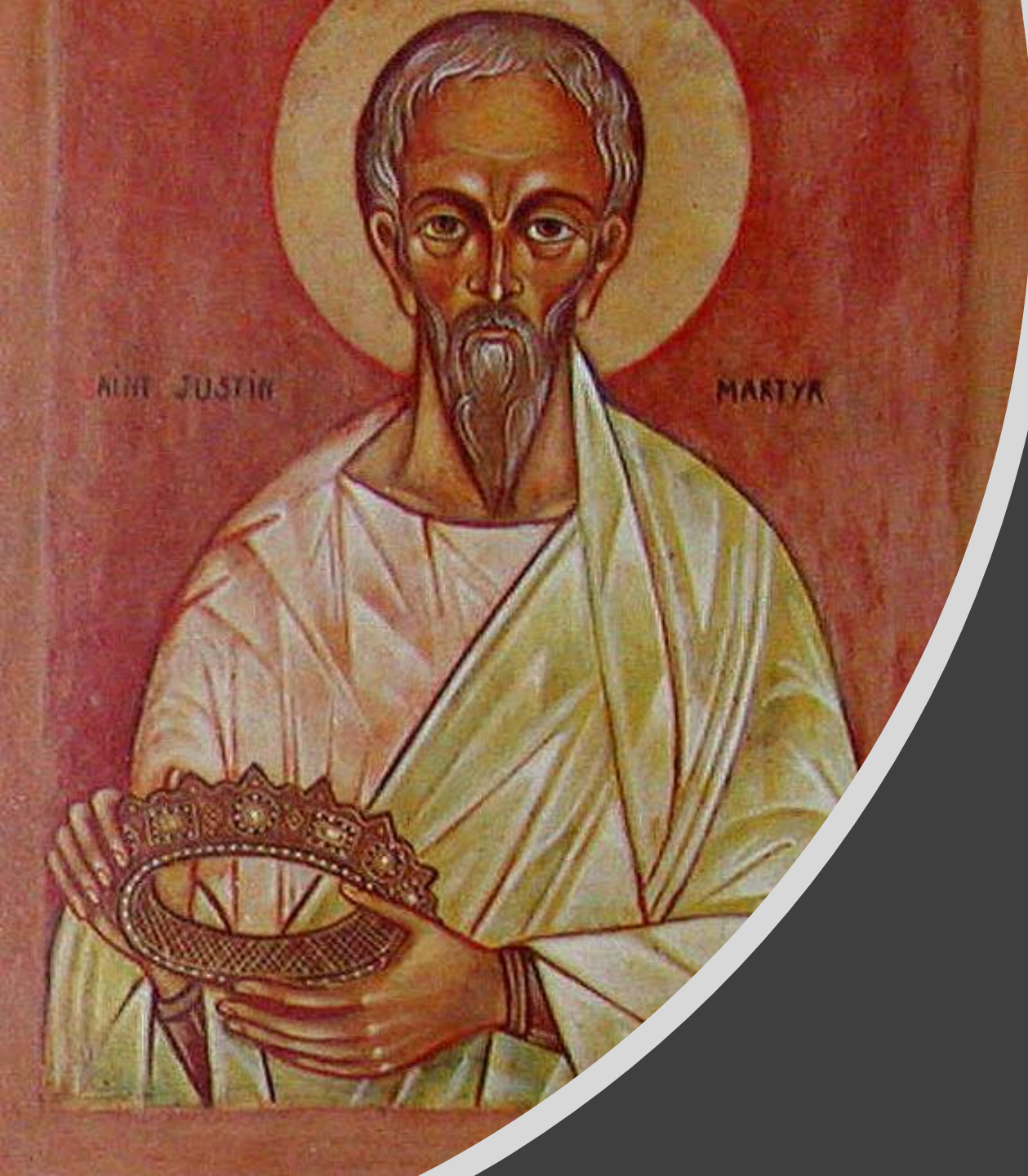
Η περίοδος της χριστιανικής εξάπλωσης

- Κατά τον 2^ο και 3^ο μ.Χ. αι., ο νεοεμφανιζόμενος χριστιανισμός διανύει την κρισιμότερη περίοδο για την εξάπλωσή του στη ρωμαϊκή οικουμένη. Ιδίως μέσω της απολογητικής γραμματείας (βλ. παρακάτω) του 3^{ου} αι. συνειδητοποιούμε ότι οι χριστιανικές εκκλησίες είχαν γίνει πλέον γνωστές σε πολύ μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού των πόλεων
- Η περίοδος των **Αποστολικών Πατέρων** (π.χ. Ιγνάτιος Αντιοχείας, Κλήμης Ρώμης) συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά μιας φάσης ύφεσης, κατά την οποία κύριο μέλημα αποτελεί η κοσμική οργάνωση της εκκλησίας και η θεραπεία της εσωτερικής αντιπαλότητας μεταξύ των πιστών
- Κατά την επόμενη περίοδο, εκείνη των **Χριστιανών Απολογητών** (π.χ. Τατιανός, Ιουστίνος), κυρίαρχο γνώρισμα συνιστά η **εξωστρέφεια** των χριστιανών συγγραφέων και η **μαχητική τους υπεράσπιση** του δικαιώματος των χριστιανών να ασκήσουν τη θρησκευτική τους λατρεία, εν μέσω περιστασιακών κρατικών διωγμών και πολλαπλών κατηγοριών από τους εθνικούς εναντίον της νέας θρησκείας

- ❖ Πβ. Dodds (1995: 165): «Τα κείμενα των “Αποστολικών Πατέρων” προορίζονταν αποκλειστικώς για τους ομοθρήσκους τους χριστιανούς. Τώρα οι “Απολογητές” αναδύονται μέσα από το ιδεολογικό τους γκέτο και για πρώτη φορά εξηγούν το χριστιανισμό στον κόσμο των μορφωμένων εθνικών – όχι τόσο επειδή προσδοκούσαν να τους προσηλυτίσουν όσο γιατί ήλπιζαν να τους πείσουν να εμποδίσουν τους περιοδικούς τοπικούς διωγμούς από τους οποίους η Εκκλησία υπέφερε κατά την εποχή αυτή.»
- ❖ Marksches (2003: 584): «Οι λεγόμενοι “απολογητές” θεολόγοι του 2^{ου} αι. εκπροσωπούν τον σχετικά λόγιο χριστιανισμό των πόλεων. Πρόκειται για θεολόγους που συνέθεσαν “ἀπολογίας”, τις οποίες απηύθυναν προς τους αυτοκράτορες ζητώντας νομική ανεκτικότητα έναντι της θρησκείας τους. Με τα κείμενά τους αυτά ήθελαν ταυτόχρονα να υπερασπιστούν το χριστιανισμό από τις επικρίσεις των μορφωμένων “εθνικών” (όπως π.χ. από τις επικρίσεις του μεσοπλατωνικού φιλοσόφου Κέλσου, δεύτερο μισό του 2^{ου} αι.). Ορισμένοι από τους συγγραφείς αυτούς, όπως ο Ιουστίνος (έγραψε προς τα μέσα του 2^{ου} αι. στη Ρώμη) ή ο Θεόφιλος (επίσκοπος Αντιοχείας στα τέλη του 2^{ου} αι.), διέθεταν στέρεη γνώση της ειδωλολατρικής μυθολογίας και μια ορισμένη ποσότητα λαϊκοφιλοσοφικών γνώσεων και έτσι μπορούμε να πούμε ότι βαθμιαία άρχισε να εμφανίζεται μια “επιστημονική” θεολογία.»
- ❖ Sirinelli (2001: 463): «Μέσα από την ποικιλία των θέσεών της, η απολογητική δραστηριότητα άσκησε μεγάλη επιρροή στη θεωρία του χριστιανισμού. Τον βοήθησε να εμπλουτίσει τις ιδέες του, να προσδιορίζεται κατ’ αντίθεση ή κατ’ αναλογία, να επιβεβαιώνει την ιδιαιτερότητά του, παραθέτοντας ταυτόχρονα την οικουμενικότητά του. Γενικά, τον βοηθάει να ξεπεράσει αυτό το αποφασιστικό στάδιο της πορείας του και από απλή αίρεση να γίνει μια θρησκεία για όλους, ανοιχτή και ευαίσθητη στις πολλαπλές προσδοκίες της εποχής της.»

- Ορισμένοι χριστιανοί συγγραφείς στράφηκαν στην πνευματική παράδοση του ελληνισμού προς αναζήτηση επιχειρημάτων κατά των εθνικών, των θρησκευτικών τους αντιπάλων. Κατ' αυτόν τον τρόπο η νέα θρησκεία αγωνιζόταν να οικοδομήσει το δικό της φιλοσοφικό λεξιλόγιο, ώστε να ανταποκριθεί επιτυχώς στις πνευματικές επιταγές της εποχής
- Για τον πρώιμο χριστιανισμό, που προσπαθούσε να αποσχισθεί από τους «στενούς» εθνικούς ορίζοντες του ιουδαϊσμού και προσέβλεπε στην προοπτική μιας παγκοίμως αποδεκτής οικουμενικής θρησκείας, η προσήλωση στο πολιτιστικά κυρίαρχο ρεύμα του ελληνισμού (γλώσσα, θρησκεία, διάνοηση, κοσμοθεωρία κ.λπ.) αποτελούσε πρακτικά μονόδρομο. Αρκετοί είναι οι χριστιανοί διανοητές οι οποίοι αποδέχονται ή απλώς επιδοκιμάζουν ορισμένες πτυχές του ελληνισμού (π.χ. τη φιλοσοφία). Τα οφέλη που προήλθαν από την επαφή του χριστιανισμού με την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό στοχασμό είχαν **καταλυτική επίδραση** στην τελική επικράτηση της νέας θρησκείας

- Σταδιακά ο χριστιανισμός του 2^{ου} μ.Χ. αι. εντάσσεται στο σύνολο των φιλοσοφικών σχολών μέσω των οποίων οι θιασώτες των δογμάτων τους προσπαθούσαν να ρυθμίσουν και να οργανώσουν τον βίο τους. Από το ίδιο πνεύμα κινούμενος, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς συντάσσει τον *Προτρεπτικὸν πρὸς Ἑλληνας*, με τον οποίο προσπαθεί να πείσει τους εθνικούς ότι η διδασκαλία του Χριστού είναι η μόνη αληθινή φιλοσοφία
- Ο χριστιανισμός αποτέλεσε θρήσκευμα που προσέφερε (συχνά διά της αποκαλύψεως) μια συνολική ερμηνεία του κοσμικού μυστηρίου. Για τους πιστούς η γνώση που φανερώθηκε με την παρουσία του Ιησού επί γης ισοδυναμεί με τη γνώση της αληθινής ζωής και της ανάστασης νεκρών

Ιουστίνος ο Μάρτυς
(±110-165 μ.Χ.)

Απολογία Α' 46.2-3
(±147 μ.Χ.)

- Ο Ιουστίνος τονίζει δεόντως τη σημασία της ταύτισης του Χριστού με τον Λόγο (η οποία απαντά ήδη στον ευαγγελιστή Ιωάννη· ο Λόγος προϋπήρχε, φυσικά, ως κεφαλιώδους σημασίας έννοια στο σύστημα των Στωικών). Ο ίδιος εισάγει για πρώτη φορά την έννοια του **σπερματικού λόγου**, σύμφωνα με την οποία σπόροι του θείου λόγου βρίσκονται εμφυτευμένοι στις ψυχές των ανθρώπων, ακόμη και σε κοινωνίες που προηγήθηκαν του χριστιανισμού. Έτσι, μέσω της συγκεκριμένης ιδέας, αναγνωρίζεται η αξία διάφορων αρχαίων σοφών που έδρασαν πριν από την έλευση του Ιησού· δεν παύει, ωστόσο, η πλήρης και εντελής αποκάλυψη της αλήθειας να αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο της χριστιανικής διδασκαλίας

❖ Πβ. Sirinelli (2001: 471-2): «Κατά τον Ιουστίνο ο Λόγος του Θεού είναι η πηγή κάθε αλήθειας και, πριν ενσαρκωθεί στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, είχε βρει απήχηση στον ιουδαϊκό λαό και μέσω αυτού στους πεφωτισμένους φιλοσόφους των ειδωλολατρών. Δεν υπάρχει επομένως αντίθεση μεταξύ της αληθινής φιλοσοφίας και του χριστιανισμού ο οποίος είναι ακριβώς η υψηλότερη και τελειότερη έκφραση αυτής της φιλοσοφίας. [...] οι προσπάθειες του Ιουστίνου τείνουν να καταδείξουν την πραγματική ενότητα της αληθινής σοφίας, όπου κι αν αυτή εκδηλώνεται, και την τελειοποίηση και την ολοκλήρωσή της με το ευαγγελικό μήνυμα. Πρόκειται για μια προσπάθεια **συγκερασμού και συμβιβασμού**, τουλάχιστον ως προς τη χρησιμοποιούμενη μέθοδο και με μια έκκληση προς κάθε καλοπροαίρετο: Ο χριστιανισμός δέχεται να έχει προδρόμους της κοσμοθεωρίας του υπό την προϋπόθεση ότι θα εκληφθεί αυτός ο ίδιος ως η τελική πραγματοποίηση μιας ολόκληρης σειράς φιλοσοφικών ανησυχιών και προαισθήσεων.»

τὸν Χριστὸν πρωτότοκον τοῦ θεοῦ εἶναι ἐδιδάχθημεν καὶ
προεμηνύσαμεν λόγον ὄντα, οὗ πᾶν γένος ἀνθρώπων
μετέσχε. καὶ οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσι, κἂν
ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλλησι μὲν Σωκράτης καὶ
Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ
Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ καὶ Ἡλίας καὶ ἄλλοι πολλοί,
ἧν τὰς πράξεις ἢ τὰ ὀνόματα καταλέγειν μακρὸν εἶναι
ἐπιστάμενοι τανῶν παραιτούμεθα.

❖ Οι Ανανίας, Αζαρίας και Μισαήλ είναι οι επονομαζόμενοι Άγιοι Τρεις Παίδες (ή Τρεις Παίδες εν Καμίνω)

Ο αντίλογος των εθνικών

- Οι οπαδοί και φορείς του ελληνισμού αρχικά αδιαφορούσαν για τη νέα θρησκεία και, εάν ορισμένοι δέχονταν να την μνημονεύσουν, συνήθως το έκαναν με μεγάλη υπεροψία και περιφρόνηση απέναντί της. Γενικώς την θεωρούσαν θρησκεία της κατώτερης και μεσαίας τάξης, και ήταν πεπεισμένοι για τη μωρία των οπαδών της
  - ❖ Πβ. Sirinelli (2001: 463): «Θεωρούσαν τα μέλη της χριστιανικής κοινότητας σαν ένα συρφετό κορόιδων και αγυρτών, που οι μεν εκμεταλλεύονταν την ευπιστία των δε και που διακρίνονταν από τις λοιπές θρησκευτικές αιρέσεις αποκλειστικά λόγω της πίστης τους στην αιώνια ζωή, τη μετά θάνατον, και του συγκινητικού πνεύματος αλληλεγγύης που έδειχναν.»
- Ένας πρώιμος στοχαστής που υπερασπίσθηκε σθεναρά και μαχητικά την αρχαία θρησκεία έναντι των χριστιανικών διαβολών ήταν ο Κέλσος. Άλλοι πρώιμοι στοχαστές που διατύπωσαν περισσότερο ή λιγότερο δυσμενείς κρίσεις για τη νέα θρησκεία ήταν ο Λουκιανός, ο Γαληνός και ο Μάρκος Αυρήλιος

- Ο Κέλσος συνέγραψε τον *Ἀληθῆ λόγον* (±178 μ.Χ.). Το 248 μ.Χ. ο χριστιανός Ωριγένης επιχειρεί μέσω της απολογητικής πραγματείας που τιτλοφορείται *Κατὰ Κέλσου* (8 βιβλία) να ανασκευάσει τις ενάντιες στον χριστιανισμό κατηγορίες του συγκεκριμένου εθνικού στοχαστή
- Σταδιακά ολοένα και περισσότεροι αρχαιόθρησκοι διανοούμενοι θορυβούνταν παρατηρώντας την αυξανόμενη προσέλκυση πιστών στη νέα θρησκεία. Μάλιστα, θλίβονταν ακόμη περισσότερο συνειδητοποιώντας ότι άνθρωποι καλλιεργημένοι και προερχόμενοι από τα ανώτερα στρώματα είχαν αρχίσει να μεταστρέφονται στον χριστιανισμό
  - ❖ Πβ. Sirinelli (2001: 637): «[Η] διαμάχη του χριστιανισμού με την ειδωλολατρική παιδεία δεν υπήρξε ευθύς εξαρχής βίαιη, εξελίχθηκε όμως σε σφοδρή σύγκρουση, μόνο όταν η νέα θρησκεία παρεισέφρησε σε βάθος και με ουσιώδη τρόπο στις τάξεις των καλλιεργημένων και πεπαιδευμένων, δηλαδή μετά τα τέλη του 2^{ου} αιώνα μ.Χ. Η εχθρότητα ήταν αμοιβαία. Ο καλλιεργημένος εθνικός θεωρούσε τη χριστιανική θεωρία και γραμματεία βαρβαρικές και υποτυπώδεις. Ο χριστιανός από την άλλη πλευρά έβλεπε με δυσπιστία που άγγιζε τα άκρα μια κουλτούρα γεμάτη ψεύτικους θεούς και αληθοφανείς αξίες.»

Πορφύριος (233-±306 μ.Χ.)

- Γεννήθηκε στην Τύρο της Φοινίκης, αρχικά ονομαζόταν Μάλκος ή Μάλχος (= βασιλιάς), όνομα πολύ συνηθισμένο στις περιοχές της Συρίας, της Φοινίκης και της Παλαιστίνης· ο εξελληνισμός των ξενικών ονομάτων αποτελούσε κοινή πρακτική
- Είχε λάβει πλούσια παιδεία, κυρίως ελληνική, την οποία διηύρυνε με μια ιδιαίτερα αξιόλογη εγκυκλοπαιδική μόρφωση. Ήξερε πολύ καλά τον Όμηρο και επίσης είχε εξειδικευθεί στην κριτική των κειμένων
- Ήταν φιλόσοφος στρατευμένος στο πλευρό της αρχαίας θρησκείας και της διατήρησης της παραδοσιακής πρωτοκαθεδρίας της. «[Δ]ιαμέσου αυτού η αρχαία κοινωνία εμπλουτίστηκε με ένα θεολογικό-πολιτικό σύστημα για πρώτη φορά σε τόσο μεγάλο βαθμό ενοποιημένο, ικανό να ενεργοποιήσει και να δικαιώσει τις παραδοσιακές θρησκείες και να γίνει το σπέρμα της εναντίωσης στο χριστιανισμό.» (Sirinelli 2001: 571)

Πορφύριος, *Κατὰ Χριστιανῶν*
(απ. 94 von Harnack)

- Ο Πορφύριος συνέγραψε την *Κατά Χριστιανών πραγματεία* σε δεκαπέντε βιβλία, από την οποία σώζονται μαρτυρίες και αποσπάσματα· μέσω αυτής απέκτησε τη φήμη του «άσπονδου εχθρού» της νέας θρησκείας. Τα αντίτυπα του ογκώδους αυτού έργου παραδόθηκαν στην πυρά επί των χρόνων του Θεοδοσίου Β΄ και του Ουαλεντιανού Γ΄· συγκεκριμένα, το έτος 448 μ.Χ. οι δύο αυτοκράτορες εξέδωσαν σχετικό, καταδικαστικό διάταγμα
- Η σημερινή αποκατάσταση του κειμένου βασίζεται κυρίως στην αντιρρητική διατριβή *Άποκριτικός πρὸς Ἑλληνας* (5 βιβλία) του Μακαρίου Μάγνητος, που απαντά στις αιτιάσεις ενός ανώνυμου εθνικού. Εικάζουμε ότι πρόκειται για τον Πορφύριο

- «[Π]ιθανώς γύρω στο 270 μ.Χ., ο Πορφύριος συνέταξε το γεμάτο επιθετικότητα βιβλίο του *Κατὰ Χριστιανῶν*, το οποίο βρήκε πολλούς μιμητές στα χρόνια που ακολούθησαν, αλλά έγινε επίσης αιτία να δημοσιευθούν πολλές απαντήσεις από τη χριστιανική πλευρά. Σ' αυτό εκφράζει τη μεγάλη ανησυχία που διακατείχε πια όλους τους θρησκευόμενους εθνικούς. Μιλάει για το χριστιανισμό ως δόγμα που έχει διαδοθεί και στην πιο απομακρυσμένη γωνιά του κόσμου· παρατηρεί ότι στη Ρώμη η λατρεία του Ιησού αντικαθιστά τη λατρεία του Ασκληπιού· και παρατηρεί επίσης μια νέα ένδειξη της χριστιανικής αυτοπεποίθησης και του χριστιανικού πλούτου: χτίζουν παντού μεγάλες εκκλησίες. Δεν καλεί σε διωγμούς· φαίνεται μάλιστα να μιλάει με συμπόνια για τόσους και τόσους χριστιανούς που η διδασκαλία της εκκλησίας τους έγινε αιτία “να τιμωρηθούν απάνθρωπα”.» (Dodds 1995: 170-1)

- «Ήταν ο καλύτερος λόγιος λόγιος της εποχής του, μαθημένος να σχολιάζει τις υπάρχουσες μαρτυρίες, γνώριζε πλήρως τις δύο Διαθήκες και ήταν εξοπλισμένος με καλύτερη γνώση της εβραϊκής απ' όσο ο Ωριγένης. Ενώ ο Κέλσος αρκείτο σε γενικότητες χωρίς να είναι πάντα καλά πληροφορημένος, ο Πορφύριος παραθέτει παντού βιβλικά χωρία για να δικαιολογήσει τους ισχυρισμούς του. Απολαμβάνει τη λόγια ικανοποίηση να κατηγορεί πειστικά τους Ευαγγελιστές για λανθασμένη αναφορά στους εβραίους προφήτες, να επισημαίνει αντιφάσεις ανάμεσα σε διάφορες αφηγήσεις των Ευαγγελίων και να εκθέτει τις ασυνέπειες του αποστόλου Παύλου. Είχε επίσης τις χαρακτηριστικές αδυναμίες του λογίου: κάποιες κρίσεις του είναι σχολαστικισμοί, για παράδειγμα όταν παραπονείται ότι “η θάλασσα της Γαλιλαίας” δεν είναι θάλασσα αλλά λίμνη, άρα είναι απίθανο να ξεσπάσουν εκεί καταιγίδες· άλλες κρίσεις δείχνουν βάνουση έλλειψη φαντασίας, όπως όταν προσποιείται ότι δεν καταλαβαίνει πώς το Βασίλειο των Ουρανών μπορεί να συγκριθεί με σπόρο σιναπιού.

Όμως στα καλύτερα σημεία του είναι εντυπωσιακός κριτικός. Χρησιμοποιεί τον Φίλωνα τον Βύβλιο για να ελέγξει τις ιστορικές αναφορές της Παλαιάς Διαθήκης και προλαβαίνει τους νεώτερους μελετητές χρονολογώντας το Βιβλίο του Δανιήλ στην εποχή της βασιλείας του Αντιόχου του Επιφανούς στηριζόμενος σε γερές ιστορικές βάσεις. Ήταν στην πραγματικότητα ο πρώτος, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, που εφάρμοσε τους κανόνες του **ιστορικού κριτικισμού** στη Βίβλο.» (Στο ίδιο, 194-6)

❖ Πβ. Sirinelli (2001: 593): «[Ο] Πορφύριος κατηγορεί τους χριστιανούς ως πλαστογράφους και αποκαλύπτει τις αναλήθειες και τις αντιφάσεις τους. Επιδίδεται σε μια προσπάθεια αυστηρότατης κατά λέξη κριτικής του κειμένου και αντικρούει κυρίως την αλληγορική ερμηνεία με σφοδρότητα που προξενεί κατάπληξη. Τα χριστιανικά κείμενα αποτελούν γι' αυτόν ντοκουμέντα τα οποία έχει την άποψη ότι πρέπει να αντιμετωπίζονται ως τέτοια. [...] Η γνώση που είχε των Γραφών δεν πρέπει να υποτιμηθεί, γιατί αποδεικνύει εμπράκτως ότι τα χριστιανικά κείμενα ήταν ευρύτατα διαδεδομένα και γνωστά και ότι υφίσταντο την ίδια μεταχείριση με τα άλλα κείμενα που υποβάλλονταν στη βάση της φιλολογικής κριτικής.»

94. Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν αὐθις ἀφηγητέον. Τίνος γὰρ ἔνεκεν τοῦτο ποιήσειεν ὁ θεὸς καὶ τὴν μέχρι νῦν τῶν γενομένων διαδοχὴν, δι' ἧς ὤρισε τὰ γένη σώζεσθαι καὶ μὴ διαλείπειν, ἀναλύσειε προχείρως οὕτως ἐξ ἀρχῆς νομοθετήσας καὶ διατυπώσας; τὰ δ' ἅπαξ δόξαντα τῷ θεῷ καὶ τοσοῦτω φυλαχθέντα αἰῶνι αἰῶνια αὐτὰ προσήκει εἶναι καὶ μήτε καταγινώσκεσθαι ὑπὸ τοῦ δημιουργήσαντος μήτε διαφθείρεσθαι ὡς ὑπὸ τινος ἀνθρώπου γενόμενα καὶ θνητὰ ὑπὸ θνητοῦ κατεσκευασμένα.

“**Ὅθεν ἄλογον**, εἰ τοῦ παντός φθαρέντος ἀκολουθήσει ἡ ἀνάστασις, εἰ τὸν πρὸ τριῶν <ἔτῶν>, εἰ τύχοι, τῆς ἀναστάσεως τελευτήσαντα ἀναστήσει <καὶ> σὺν αὐτῷ Πρίαμον καὶ Νέστορα, τοὺς πρὸ χιλίων ἐτῶν ἀποθανόντας καὶ ἄλλους πρὸ ἐκείνων ἀπὸ τῆς ἀνθρωπείας γενέσεως. Εἰ δὲ κάκεῖνό τις ἐθέλοι κατανοεῖν, εὐρήσει μεστὸν ἀβελτηρίας πρᾶγμα τὸ τῆς ἀναστάσεως: πολλοὶ γὰρ ἐν θαλάττῃ πολλάκις ἀπώλοντο καὶ ὑπὸ ἰχθύων ἀνηλώθη τὰ σώματα, πολλοὶ δ’ ὑπὸ θηρίων καὶ ὀρνέων ἐβρώθησαν.”

πῶς οὖν τὰ σώματα αὐτῶν ἐπανελθεῖν οἶόν τε; Φέρε γὰρ τὸ
λεχθὲν λεπτῶς **βασανίσωμεν**· οἶον, ἐναυάγησέ τις, εἶτα τρίγλαι
τοῦ σώματος ἐγεύσαντο, εἶθ' ἀλιεύσαντές τινες καὶ φαγόντες
ἐσφάγησαν καὶ ὑπὸ κυνῶν ἐβρώθησαν, τοὺς κύνας ἀποθανόντας
κόρακες παμμελεῖ καὶ γῦπες ἐθοινήσαντο· πῶς οὖν συναχθήσεται
τὸ σῶμα τοῦ ναυαγήσαντος διὰ τοσοῦτων ἐξαναλωθὲν ζώων; καὶ
δὴ ἄλλο πάλιν ὑπὸ πυρὸς ἀναλωθὲν καὶ ἕτερον εἰς σκώληκας
λῆξαν, πῶς οἶόν τε εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ἐπανελθεῖν ὑπόστασιν;

ἀλλ' ἐρεῖς μοι ὅτι τοῦτο τῷ θεῷ δυνατόν, ὅπερ οὐκ ἀληθές. Οὐ γὰρ πάντα δύναται· ἀμέλει οὐ δύναται ποιῆσαι μὴ γεγενῆσθαι ποιητὴν τὸν Ὅμηρον οὐδὲ τὸ Ἴλιον μὴ ἀλῶναι· οὐ μὴν οὐδὲ τὰ δύο διπλασιαζόμενα, τέτταρα ὄντα τῷ ἀριθμῷ. Ἀριθμεῖσθαι ποιήσειεν ε', κὰν αὐτῷ δοκῆ τοῦτο. Ἀλλ' οὐδὲ κακὸς ὁ θεός, εἰ καὶ θέλει, δύναται γενέσθαι ποτέ, ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθὸς ὢν τὴν φύσιν ἀμαρτῆσαι δύναιτ' ἄν· εἰ οὖν ἀμαρτάνειν οὐκ ἔστιν οἷός τε οὐδὲ κακὸς γενέσθαι, τοῦτο οὐ δι' ἀσθένειαν τῷ θεῷ συμβαίνει.

οἱ γὰρ ἔχοντες ἐκ φύσεως παρασκευὴν καὶ ἐπιτηδειότητα πρὸς τι,
εἶτα κωλυόμενοι τοῦτο ποιεῖν, ὑπὸ ἀσθενείας δηλαδὴ κωλύονται·
ὁ δὲ θεὸς ἀγαθὸς εἶναι πέφυκε καὶ οὐ κωλύεται κακὸς εἶναι· ὅμως
καὶ μὴ κωλυόμενος γενέσθαι κακὸς ἀδυνατεῖ. Σκέψασθε δὲ
κάκεῖνο πηλίκον ἐστὶν ἄλογον εἰ ὁ δημιουργὸς τὸν μὲν οὐρανόν,
οὐ μὴδέν τις ἐπενόησε κάλλος θεσπεσιώτερον, **περιόψεται**
τηκόμενον καὶ ἄστρα πίπτοντα καὶ γῆν ἀπολλυμένην,

τὰ δὲ **σεσηπότα καὶ διεφθαρμένα** τῶν ἀνθρώπων ἀναστήσει
σώματα, σπουδαίων ἔνια καὶ ἄλλα πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν ἀτερπῆ καὶ
ἀσύμμετρα καὶ ἀηδεστάτην ὄψιν ἔχοντα. Εἰ δὲ καὶ ῥάδιον
ἀναστῆσαι δύναται σὺν κόσμῳ πρέποντι, ἀδύνατον χωρῆσαι τὴν
γῆν τοὺς ἀπὸ γενέσεως τοῦ κόσμου τελευτήσαντας, εἰ ἀνασταῖεν.

❖ «Αυτή η κριτική της ανάστασης των νεκρών (ή της νεκρής σάρκας) προέρχεται από την πίστη ότι μόνον ο νους και το πνεύμα μπορούν να γνωρίσουν τον Θεό – επομένως, η ανασύσταση της αποσυντεθειμένης σάρκας δεν θα εξυπηρετούσε κανέναν σκοπό. Στο πλατωνικό σύστημα το σώμα είναι το κύριο εμπόδιο της ψυχής στην αναζήτηση του Θεού, όπως οι χριστιανοί δάσκαλοι από τον Αθηναγόρα (2^{ος} μ.Χ. αι.) και εξής γνώριζαν. Στη διατριβή του *Περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν*, ο Αθηναγόρας επιχειρηματολογεί υπέρ τού (α) ότι η ανάσταση δεν είναι αδύνατη· (β) ότι ο Θεός που δημιούργησε τον κόσμο μπορεί να αναστήσει τους νεκρούς· (γ) ότι το αναστημένο σώμα είναι διαφορετικό από το φυσικό σώμα· (δ) ότι η κρίση του κόσμου “απαιτεί” από την ανθρωπότητα να σταθεί ενώπιον του Θεού στη σωματική της μορφή, καθώς η ευθύνη για πράξεις, καλές ή κακές, πρέπει να αποδίδεται στον ενεργούντα ή το ενεργούν μέσω του οποίου αυτές διαπράχθηκαν. [...]

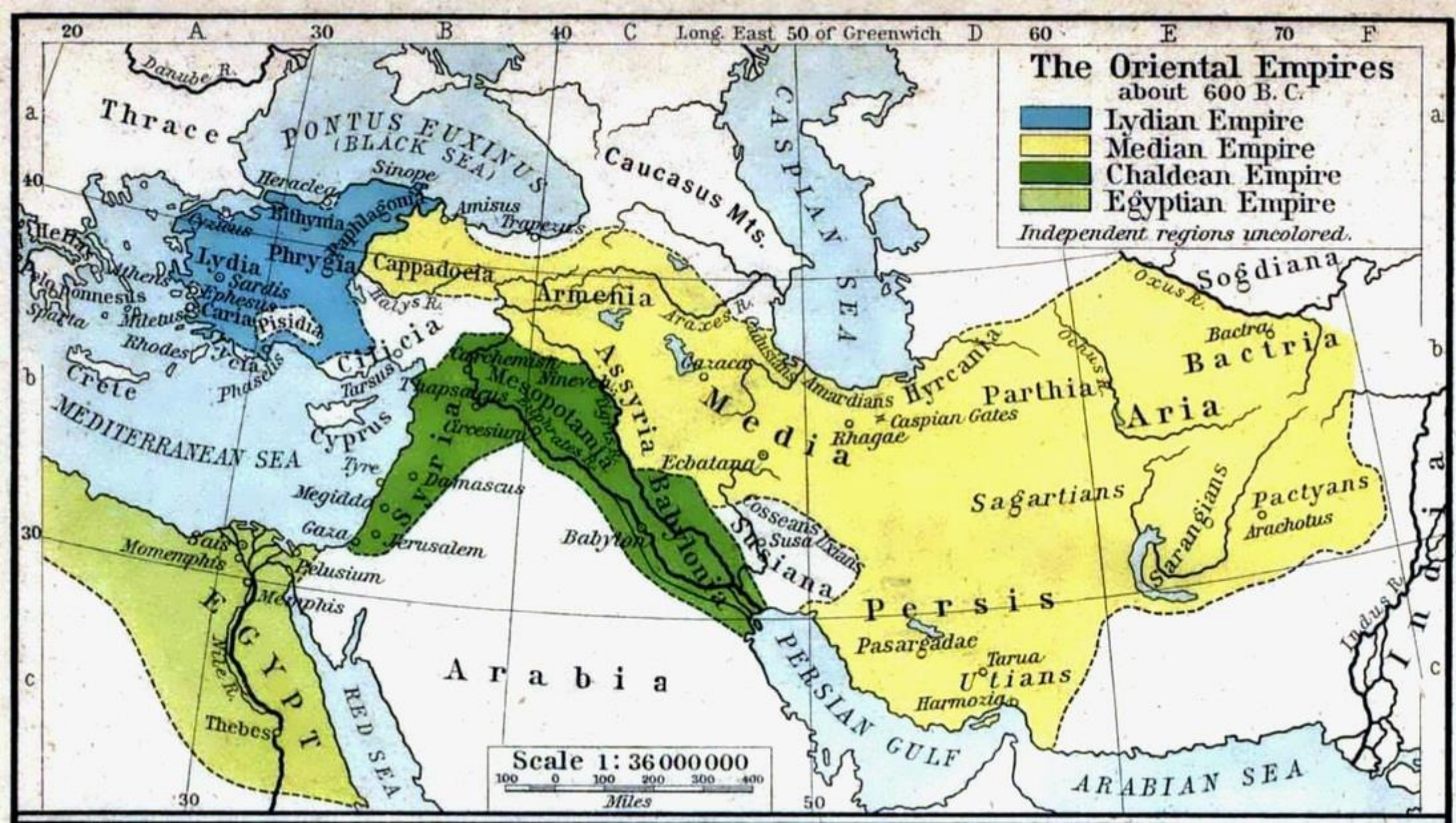
Ο Κέλσος είχε κατηγορήσει τους Χριστιανούς ότι παρερμήνευσαν την πλατωνική θεωρία της μετενσάρκωσης [μετενσωματώσεως], “και έχουν την παράλογη πίστη ότι το υλικό σώμα θα αναστηθεί και θα ανασυντεθεί από τον Θεό, και ότι με κάποιον τρόπο θα δουν τον Θεό με τα θνητά τους μάτια και θα τον ακούσουν με τα αυτιά τους και θα μπορέσουν να τον αγγίξουν με τα χέρια τους”. [...] Η χριστιανική θέση είχε δύο σκέλη: στον βαθμό που ένας καλός Θεός είχε δημιουργήσει το ανθρώπινο γένος και είχε υποσχεθεί να το λυτρώσει, το σώμα είχε τα εφόδια για τη λύτρωση ως ένας “ναός” του πνεύματος. Τα ιδανικά της εγκράτειας, της σεξουαλικής αποχής και της αγαμίας, και το πιο βασικό ερώτημα τί είδους σώμα μπορούσε να αναστηθεί συνυπολογιζομένου του ρόλου του σώματος στην ανθεκτικότητα της ανθρώπινης ακολασίας, συνδυάσθηκαν για να γεννήσουν διάφορες ευρηματικές απαντήσεις στις παγανιστικές αντιρρήσεις για το δόγμα της σωματικής ανάστασης.» (Hoffmann 1994: 92, υπ. 70)

- ❖ «Κανένα χριστιανικό δόγμα δεν σκανδάλιζε τον μορφωμένο άνθρωπο όσο η ανάσταση του σώματος. Ο Κέλσος το ονομάζει “απεχθές και αδύνατο”· και ο Πλωτίνος (που πουθενά δεν αναφέρει τους χριστιανούς με το όνομά τους) σίγουρα το είχε κατά νου όταν έγραφε ότι “το αληθινό ξύπνημα της ψυχής είναι η αληθινή ανάστασις, όχι με το σώμα αλλά από το σώμα”. Ο Ωριγένης, αν και δεν αισθάνεται άνετα μαζί του, δεν το απορρίπτει εντελώς· όμως ορισμένοι χριστιανοί του δεύτερου αιώνα το απέρριπταν, όπως κι ο Συνέσιος αργότερα. Στους simpliciiores [δηλ. τους αφελείς], πάντως, ασκούσε χωρίς αμφιβολία μεγάλη γοητεία. Η ανθρώπινη φιλαυτία δεν μπορεί να ικανοποιηθεί με τίποτε λιγότερο από τη διατήρηση του Εγώ, και εξαιτίας αυτού η ανάσταση του σώματος φαινόταν να δίνει μια πιο ρωμαλέα υπόσχεση από οτιδήποτε μπορούσε να υποσχεθεί ο πλατωνισμός.» (Dodds 1995: 199-200, υπ. 86)
- ❖ Η χριστιανική εσχατολογία διδάσκει ότι πολλές καταστροφές θα συνοδεύσουν τη Δευτέρα Παρουσία του Ιησού Χριστού και την τελευταία κρίση, με αποκορύφωμα τον αφανισμό της γης και του ουρανού στην μορφή που τα ξέρουμε και την εμφάνιση μιας νέας γης και ενός νέου ουρανού (Άποκάλυψις Ιωάννου 20:11 και 21:1)

Γάζα

- Η πόλη της Γάζας ήταν για αιώνες «προμαχώνας» της παραδοσιακής θρησκείας
- Ο επίσκοπος Πορφύριος (ουδεμία σχέση με τον νεοπλατωνικό φιλόσοφο) κατάφερε με διπλωματικές ενέργειες να κατεδαφίσει το 402 μ.Χ. οκτώ εθνικούς ναούς της Γάζας, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβανόταν και το Μαρνείο, αφιερωμένο στον Δία Μάρνα
- Με τον Προκόπιο (±465-±528) η περιοχή αναδεικνύεται σε κέντρο της χριστιανικής ρητορικής και φιλοσοφίας.
- Η τριάδα των χριστιανών συγγραφέων: Αινείας, Ζαχαρίας, Προκόπιος. Καλοί γνώστες της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας

20 A 30 B 40 C Long. East 50 of Greenwich D 60 E 70 F

The Oriental Empires
about 600 B.C.

- Lydian Empire
- Median Empire
- Chaldean Empire
- Egyptian Empire

Independent regions uncolored.

Scale 1: 36 000 000
100 0 100 200 300 400 Miles

Αινείας Γαζαίος, Θεόφραστος
(42.22-43.21, 47.21-51.23 Colonna)

ΘΕ. Ψυχῆς μὲν οὖν πέρι οὐδὲν ἀμφισβητήσιμον ἀπολείπεις, Εὐξίθεε·
οἶει δὲ τόνδε τὸν κόσμον χρόνῳ ποτὲ διαλύεσθαι;

ΕΥ. Εἴπερ ἔνυλον γέγονεν, ὦ ἑταῖρε, καὶ μὴ αὐτόματον τὸ τουτὶ
καλὸν θέαμα.

ΘΕ. Πῶς λέγεις;

ΕΥ. Ἡ τῶν σωμάτων γένεσις, οἷα δὴ κίνησις οὔσα, μένειν οὐκ ἐθέλει·
ποία γὰρ κίνησις μένειν ἐθέλει; αἰεὶ δὲ τοῦ τελείου καὶ ἐνὸς ὅθεν
προῆλθεν ὀρέγεται καὶ πρὸς ἐκεῖνο σπεύδει καὶ ἐπείγεται· οὐ γὰρ
μάτην ἢ κίνησις, οὐδέ ποτε ἄρα στήσεται,

ἕως ἂν τὸ ποθούμενον εὔροι· εὐρήσει δὲ ὅταν ὁ Δημιουργὸς αὐτὸς βούληται· βουλήσεται δὲ ὅταν ἐπιτήδειον ᾖ. Μετὰ γὰρ τὴν τῶν ψυχῶν δοκιμασίαν καὶ τὸν προφανῆ τῆς κακίας ἔλεγχον τὸ αἰσθητὸν ὅλον ἐπὶ τὸ ἀθάνατον μεταλλάξει, ὥστε συνάδειν τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀθανασία καὶ πάλιν οἰκεῖον γενέσθαι τὸν τόπον τῇ τῶν ἐνοικούντων εὐδαιμονία· ἔδει γὰρ θνητῷ κόσμῳ θνητὸν ζῶον ἐνδισταῖσθαι, ἀθανάτῳ δὲ τὸ ἀθάνατον·

μία γὰρ τοῦ παντός σύμπνοια καὶ ἄτακτον οὐδὲν οὐδὲ
ἀσύμφωνον, ἀλλ' ἕκαστον ἑκάστῳ φίλιόν τε καὶ ἐπιτήδειον καὶ
τὴν τοῦ Δημιουργοῦ βούλησιν πεποίηται φύσιν. Σοφοῦ δὲ
οἶμαι καὶ δυνατοῦ τὰ αὐτὰ θνητὰ καὶ ἀθάνατα μεταποιεῖν. Ἡ
πόσης σοφίας καὶ δυνάμεως μήτε τὸ θνητὸν ἡμᾶς ἀγνοεῖν,
μήτε ἐν αὐτῷ διαμένειν; [...]

ΘΕ. Πότερον οὖν κακῶς τόδε τὸ πᾶν συνετέθη;

ΕΥ. Οὐμένουν ἦν ἄμεινον.

ΘΕ. Πῶς οὖν λυθήσεται;

ΕΥ. Ὅτι τὸ συνδεθὲν οὐχ ἀπλοῦν, ἄλλο γὰρ ἄλλῳ συμπλέκεται.

Τὸ δὲ ἐκ πολλῶν καὶ ἀνομοίων καὶ ἐναντίων συντεθὲν εὐδιάλυτον
τῇ δυνάμει· τὸ δὲ δύναμιν πρὸς διάλυσιν ἔχον ἐπιτηδεΐαν ἐνεργήσει
ποτὲ τοῦτο ὅπερ ἡ δύναμις ὤδινε.

ΘΕ. Τί δέ; Τὸ καλῶς συνδεθὲν καὶ ἀρμοσθὲν λύειν σοφίας εἶναί
σοι δοκεῖ;

ΕΥ. Εἰ τὰ μέρη θνητὰ καταλέλοιπε καὶ τὸ ὅλον διαλύειν
προδιώρισεν· ἐξ ἐκείνων γὰρ τοῦτο. Εἰ ὀφθαλμὸς καὶ δάκτυλος καὶ
μέρος ἕκαστον παθεῖν δύναται, οὐκ ἀπαθὲς τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὸ ὅλον
τοῖς μέρεσι ταῦτὸ πείσεται. Ἐπειτα εἰ μὲν ἡ λύσις φθορὰν εἰσῆγε
τῷ παντί, λύειν ἀνόητον ἦν· εἰ δὲ τὴν φθορὰν αὐτὴν ἡ λύσις
καταλύσει, μεγάλης σοφίας καὶ ἀφάτου δυνάμεως τὰ θνητὰ ποιεῖν
ἀθάνατα.

ΘΕ. Τί οὖν μὴ τὴν ἀρχὴν πεποίηκε; Πότερον οὐκ ἠδύνατο, ἢ οὐκ ἠβούλετο;

ΕΥ. Τῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως οὐκ ἀπολείπεται δύναμις· βουληθεὶς γοῦν τὰ νοητὰ πεποίηκεν ἀθάνατα, τὰ δὲ αἰσθητὰ οἷα καὶ μετατίθεσθαι.

ΘΕ. Διὰ φθόνον ἢ τί;

ΕΥ. Ἀγαθῶ περὶ οὐδενὸς φθόνος οὐδεῖς· ἀλλ' εἰ πάντα ὅμοια ἦν, οὐδὲ ἦν, ἐν γὰρ ἦν. Νῦν δὲ λογικὰς καὶ νοερὰς οὐσίας καὶ ἀπλῶς τὸν νοητὸν κόσμον ὅλον ἀθάνατον προυβάλετο, καὶ φθόνος οὐδεῖς, δεύτερα δὲ τὰ αἰσθητὰ προσέθηκε, καλὰ μὲν ὄντα καὶ μεγάλα, τῶν δὲ πρώτων ἐλάττονα· [...] Διὸ δὴ προκατέσπειρε [sc. Δημιουργὸς] καὶ τοῖς θνητοῖς τὸ ἀθάνατον, ὃ καὶ βλαστήσει ποτὲ καὶ κρατήσῃ καὶ τὸ ἔλαττον ἐκτρίψῃ καὶ πρὸς ἑαυτὸ μετασκευάσῃ καὶ ἀειθαλεῖς ἔξει τοὺς καρπούς.

Καὶ παράδειγμα τοῦδε τοῦ λόγου οὐκ ἐλάχιστόν ἐστι, τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς τὸ ἀκραιφνέστατον ἀθάνατον καὶ νῦν διασώζεται, ὃ δὴ Ὀλυμπόν τε καὶ Μακάρων Νήσους καὶ Ἡλύσιον πολλάκις ὀνομάζει τὰ λόγια, εἰς ἀπόδειξιν ὅτι τὸ ὅλον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ἔσται τοιοῦτον.

οὐδὲν γὰρ παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ γεγόμενον παντελῶς θνητόν· οὐκ οὐκ διαμένει θνητόν. Συγχωρεῖ δὲ τὸ αἰσθητόν καὶ ἔνυλον χρόνον τινὰ γένεσιν καὶ φθορὰν ὑποδέχεσθαι, μείζον ἀγαθὸν προνοούμενος, ἅμα μὲν [...] ἅμα δὲ καὶ ταῖς λογικαῖς οὐσίαις ἐνδεικνύμενος, ὅτι μὴ δι' ἀνάγκην, ἀλλὰ κατὰ δωρεὰν τὴν ἀθανασίαν αὐταῖς χαρίζεται καὶ ἐν τοῖς πρώτοις ἐκὼν τίθησιν οὐ τῶν δευτέρων ἀπορία καὶ ὡς δεῖ τὰ πρῶτα τῶν δευτέρων ἐπιμελεῖσθαι καὶ μηδὲν ἐξ αὐτῶν ἐμπίπλασθαι,

ἀλλὰ τῶν ἐσχάτων ἐφάπτεσθαι καὶ τῆς ἀρχῆς ἐξηρτῆσθαι καὶ
πρὸς αὐτὴν ἀεὶ βλέπειν καὶ ποιεῖν τὸ κελευόμενον καὶ
ἄρχεσθαι μᾶλλον ἢ ἄρχειν βούλεσθαι· ἐλευθερία γὰρ καὶ ὡς
ἀληθῶς δύναμις τῷ ἀγαθῷ δουλεύειν ἐφίεσθαι. Δεῖ τοίνυν τοὺς
λογικὴν οὐσίαν μεταλαχόντας ἐκόντας ἄρχεσθαι σεμνῶς, εἰ
μέλλουσι τῷ αὐτεξουσίῳ κεχρῆσθαι καλῶς, ὃ δὴ μέγιστον
παρὰ τοῦ Δημιουργοῦ τῆς ἀθανασίας ἔχουσι σύμβολον.

Εἰ δὲ ὑπηρετεῖν τῷ πρώτῳ βαρύνονται, καὶ ὅτι μὴ πρῶτος αὐτὸς ἕκαστος γέγονε, δυσχεραίνει καὶ τυραννίδος ὀρέγεται καὶ παρανομεῖν ἄρχεται τῆς τάξεως ἀποσπασθέντες εἰς ἀταξίαν πεσοῦνται καὶ τῆς τοῦ βασιλέως ἀστραπῆς ἀποστάντες θνητοὶ μὲν οὐκ ἔσονται, ἀθάνατοι παρ' αὐτοῦ τὸ πρῶτον γενόμενοι, ἀλλ' οἷον ἐν σκότει τῶν θνητῶν αἰσθήσονται καὶ ὥσπερ εἰς ποταμὸν ἐμπεσόντες τῇ καὶ τῇ φέρονται κρατούμενοι μᾶλλον ἢ κρατοῦντες. [...]

[...] καὶ μετὰ τὴν τῶν τυράννων κατάλυσιν ἀθάνατον αὖθις
ποιήσῃ τὸ μέρος, ὃ δι' ἐκείνους θνητὸν τὸ πρῶτον ἀφῆκε. Καὶ
τοῦτο συνήνεγκεν εἰς δέλεαρ καὶ ἔλεγχον καὶ λύσιν τῆς
τυραννίδος, εἰς ἐπίδειξιν δὲ τῆς τοῦ Δημιουργοῦ δυνάμεως καὶ
δικαιοσύνης καὶ πραότητος καὶ φιλανθρωπίας. [...]

Τοῖς δὲ ἀπὸ τῆς Στοᾶς ἐδόκει πολλάκις μὲν φθείρεσθαι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πολλάκις δὲ ἀνανεοῦσθαι. Ἄλλ' εἰ πάλιν φθείρεσθαι μέλλοι, μεταλλάττειν περίεργον. Οὐκοῦν ἄμεινον ἢ εἰς ἅπαξ μεταβολή, μεθ' ἣν οὐκέτι μεταβολή, καὶ ὁ ἄνθρωπος ἀναβιώσεται οὐχ ὥστε πάλιν τεθνάναι· οὐδὲν γὰρ ἔσται θνητόν, ἀλλὰ πάντα καινὰ καὶ ἀθάνατα καὶ ὁ πᾶς οὗτος κόσμος καὶ ὁ ἄνθρωπος.

Φλάβιος Κλαύδιος
Ιουλιανός

332-363 μ.Χ.: βασ. 361-363

Βίος

- Γεννιέται στην Κωνσταντινούπολη. Γιος του Ιούλιου Κωνσταντίου και της Βασιλίνας, και ετεροθαλής αδελφός του Γάλλου
- Πρωτοξάδελφος των τριών γιων του Κωνσταντίνου, Κωνσταντίου Β΄, Κωνσταντίνου Β΄ και Κώνστα, που διαδέχθηκαν τον πατέρα τους
- Αποστέλλεται στη Νικομήδεια. Χάρης σε έναν από τους παιδαγωγούς του, τον Μαρδόνιο, έλαβε στέρεη κλασική παιδεία –ανάλογη των εκπροσώπων της Β΄ Σοφιστικής– με επίκεντρο τον Όμηρο. Από τον Μαρδόνιο έμαθε να αδιαφορεί για τα εγκόσμια (αγαθά, αξιώματα, ηδονές)

- Μετεγκαθίσταται μαζί με τον αδελφό του στο φρούριο Μάρκελλο, στην Καισάρεια της Καππαδοκίας. Από τον εκεί παιδαγωγό του, τον Γεώργιο, γνωρίζει σε βάθος το χριστιανικό δόγμα. Γυρίζει στην Κωνσταντινούπολη
- Το 351 επιστρέφει στη Νικομήδεια, όπου γνωρίζει τον ρήτορα Λιβάνιο και τον Μάξιμο
- Το 355 αναγορεύεται Καίσαρας και μεταβαίνει στη Δύση για να προφυλάξει τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας από τα γερμανικά φύλα των Αλαμαννών και των Φράγκων
- Το 360 ανακηρύσσεται από τους στρατιώτες του Αύγουστος στη Λουτετία (Παρίσι) και κατόπιν βαδίζει εναντίον του Κωνσταντίου

- Στις 11-12-361 εισέρχεται στην Κωνσταντινούπολη ως Αύγουστος (ο αυτοκράτορας πέθανε νωρίτερα στις 03-11-361)
- Επιδεικνύει πλούσιο πολιτικό και διοικητικό έργο. Οι τρεις κεντρικοί άξονες τους οποίους ακολούθησε ήταν: η αποκέντρωση του διοικητικού μηχανισμού, η θρησκευτική ανεκτικότητα και η αξιοκρατία. απέβλεπε στην κοινωνική δικαιοσύνη.
- Με τη θρησκευτική του μεταρρύθμιση επιδίωξε να οργανώσει την αρχαία θρησκεία επί τη βάση μιας «εθνικής Εκκλησίας», που θα είχε ιερείς πλήρους απασχόλησης και ιδιαίτερου κύρους. Επέδειξε, επίσης, φιλανθρωπικό έργο

- Ήταν πιστός του Θεού-Ήλιου και του Μίθρα, ο οποίος απεικονιζόταν και αυτός ως ήλιος
- Από τα γραπτά του μαθαίνουμε ότι αμφιταλαντεύθηκε μεταξύ φιλοσοφικού αναχωρητισμού και επίγεια εξουσία
- Υπήρξε συσπουδαστής με τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, ο οποίος εξέδωσε, μετά το θάνατο του Ιουλιανού (±364 μ.Χ.), πολεμικούς λόγους εναντίον του (*Κατά Ιουλιανού βασιλέως στηλιτευτικός Α'-Β'*)
- Πεθαίνει μυστηριωδώς στις 26-06-363, ενώ είχε εκστρατεύσει εναντίον των Σασσανιδών Περσών, κατά το πρότυπο του ήρωά του – του Αλέξανδρου

■ Lugdunum Provincial capital
⚓ Major naval base
— Main road
- - - Gepidae Tribe

- 14. VII CLAUDIA
- 15. VII CLAUDIA
- 16. XIII GEMINA
- 17. I ITALICA
- 18. XI CLAUDIA
- 19. V MACEDONICA
- 20. XV APOLLINARIS
- 21. XII FULMINATA
- 22. XVI FLAVIA FIRMA
- 23. IV SCYTHICA
- 24. III GALLICA
- 25. VI FERRATA
- 26. III CYRENAICA
- 27. X FRETENSIS
- 28. II TRAIANA
- 29. XXII DEIOTARIANA
- 30. III AUGUSTA

Κατὰ Γαλιλαίων (Wright 1923, 3:313-7)

- Πιθανότατα η πραγματεία συντέθηκε τον χειμώνα του 362-363 μ.Χ., και κυκλοφόρησε την άνοιξη του 363. Βαδίζει τον δρόμο που είχαν προηγουμένως διανοίξει και εξερευνήσει οι αντιρρητικοί και πολεμικοί συγγραφείς Κέλσος και Πορφύριος (αντιχριστιανικές πολεμικές πραγματείες)
- Αποτελείτο από τρία βιβλία, αλλά τα σωζόμενα αποσπάσματα, που προέρχονται από την πραγματεία *Ὑπὲρ τῆς τῶν Χριστιανῶν εὐαγοῦς θρησκείας* (429-441 μ.Χ.) του Κύριλλου Α' Αλεξανδρείας (378-444 μ.Χ.), ανήκουν κυρίως στο πρώτο βιβλίο

- Η διατριβή του Κύριλλου αριθμούσε τουλάχιστον είκοσι βιβλία. Ήταν αφιερωμένη στον Θεοδόσιο Β΄, άσπονδο εχθρό των παγανιστών και της θρησκείας τους. Ο Κύριλλος ομολογεί ότι ανακατέταξε κατά το δοκούν τους αυθεντικούς λόγους του Ιουλιανού και ότι, επίσης, λογόκρινε πολλές επικριτικές αναφορές του αυτοκράτορα προς τον Ιησού
- Βασιζόμενος στα σωζόμενα τμήματα του λόγου του Κύριλλου, ο Neumann στα 1880 αποκατέστησε τον αρχικό λόγο του Ιουλιανού

- Ο Ιουλιανός γνώρισε τις χριστιανικές γραφές όταν εξορίστηκε για έξι χρόνια στο Μάκελλο της Καππαδοκίας· εκεί, βαπτίστηκε χριστιανός
- Η μερική αποτυχία και αποδοκιμασία που γνώρισε στην Αντιόχεια ίσως τον επηρέασε στην απόφαση να συγγράψει το *Κατὰ Γαλιλαίων*
- Το κείμενο απευθύνεται σε ένα κοινό εκχριστιανισμένων Ιουδαίων και στοχεύει στο να αλλάξει τις αντιδράσεις τους απέναντι στο μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του συγγραφέα
- Αναφέρεται επιτιμητικά στους χριστιανούς ως 'Γαλιλαίους', για να τονίσει τον επαρχιωτικό χαρακτήρα της νέας θρησκείας και, άρα, να τους αποκόψει κάθε πιθανή αξίωση οικουμενικότητας
- Ενίοτε προβάλλει η σατιρική και γελοιογραφική διάθεση

- **Βασική θέση:** Κάτω από τον έναν, άρρητο Θεό που σκέπει όλα τα έθνη, βρίσκονται, κατά τον Ιουλιανό, ακτινωτά διατεταγμένοι οι «εθνικοί θεοί». Κάθε τέτοιος, δευτερεύων θεός έχει υπό την προστασία του ένα καθορισμένο έθνος της οικουμένης, το οποίο φέρει, μάλιστα, τα χαρακτηριστικά του αντίστοιχου εθνάρχη θεού. Τηρουμένων των αναλογιών, τα κατά Ιουλιανόν έθνη μοιάζουν με τις πλατωνικές Ιδέες και αντιστοίχως διαθέτουν αναλλοίωτα χαρακτηριστικά

- Κατά τον Ιουλιανό, ο εβραϊκός θεός είναι ένας τέτοιος, τοπικός θεός με περιορισμένη ισχύ ο οποίος επ' ουδενί δεν ταυτιζόταν με τον ύπατο δημιουργό του σύμπαντος, ούτε είχε αληθινά οικουμενική υπόσταση· επίσης, ήταν πνεύμα ζηλόφθονο και, ως προς τούτο, δεν εναρμονιζόταν με τις απόψεις των Ελλήνων φιλοσόφων, οι οποίοι κανέναν απολύτως φθόνο δεν αναγνώριζαν στη θεϊκή σφαίρα (πρόκειται για κατ' εξοχήν πλατωνική θέση περί του θείου)

- **Κρίσιμο συμπέρασμα:** οι χριστιανοί βρίσκονται εκτός θεϊκού νόμου· όχι μόνο δεν αποτελούν έθνος ώστε να έχουν έναν δικό τους κηδεμόνα θεό, αλλά και ο χριστιανισμός δεν απαντά πουθενά ως θρησκευτικό δόγμα στην Παλαιά Διαθήκη. Τοιουτοτρόπως, ο Ιουλιανός απορρίπτει την αξίωση των χριστιανών πως δήθεν έχουν προέλθει από τον ιουδαϊσμό. Κατά τον αυτοκράτορα, οι χριστιανοί ισοδυναμούν με παραστρατημένη ιουδαϊκή αίρεση
- Αντίθετα με τους χριστιανούς, σέβεται την παλαιά θρησκεία των Εβραίων και τα θρησκευτικά τους ήθη. Ο ίδιος, εξάλλου, ανέλαβε με δική του πρωτοβουλία την ανοικοδόμηση του ναού του Σολομώντος

DN·FL·CL·IULIANVS·P·F·AVG·

74

Ιουλιανός, *Κατὰ Γαλιλαίων*
(176.4-6 και 10-4, 177.7-179.6,
184.17-21 Neumann)

[...] Ὁ Μωυσῆς φησι τὸν τοῦ κόσμου δημιουργὸν ἐκλέξασθαι τὸ τῶν Ἑβραίων ἔθνος καὶ προσέχειν ἐκείνῳ μόνῳ καὶ ἐκείνου φροντίσαι καὶ δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτοῦ μόνου. [...]

Ἄλλ' ὑπὲρ μὲν τούτων καὶ μικρὸν ὕστερον. Πλὴν ὅτι τοῦ Ἰσραὴλ αὐτὸν μόνου θεὸν καὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τούτους ἐκλεκτοὺς φησιν [εἶναι] αὐτός τε καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον προφηῆται καὶ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ἐπιδείξω, ἀλλὰ καὶ τὸν πάντα πανταχοῦ τοὺς πώποτε γόητας καὶ ἀπατεῶνας ὑπερβαλλόμενον Παῦλον. [...]

Ἄλλ' ὅτι μὲν Ἰουδαίων μόνων ἐμέλησε τῷ θεῷ τὸ ἐξ ἀρχῆς καὶ κληῖρος αὐτοῦ γέγονεν οὗτος ἐξαίρετος, οὐ Μωυσῆς μόνον καὶ Ἰησοῦς, ἀλλὰ καὶ Παῦλος εἰρηκῶς φαίνεται· καίτοι τοῦτο ἄξιον θαυμάσαι περὶ τοῦ Παύλου. Πρὸς γὰρ τύχας, ὥσπερ <χρῶτα> οἱ πολύποδες πρὸς τὰς πέτρας, ἀλλάττει τὰ περὶ θεοῦ δόγματα, ποτὲ μὲν Ἰουδαίους μόνον τὴν τοῦ θεοῦ κληρονομίαν εἶναι διατεινόμενος, πάλιν δὲ τοὺς Ἑλληνας ἀναπείθων αὐτῷ προστίθεσθαι, λέγων· «μὴ Ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐθνῶν· ναὶ καὶ ἐθνῶν».

Δίκαιον οὖν ἐρέσθαι τὸν Παῦλον, εἰ μὴ τῶν Ἰουδαίων ἦν ὁ θεὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνῶν, τοῦ χάριν πολὺ μὲν εἰς τοὺς Ἰουδαίους ἔπεμπε τὸ προφητικὸν χάρισμα καὶ τὸν Μωυσέα καὶ τὸ χρῖσμα καὶ τοὺς προφήτας καὶ τὸν νόμον καὶ τὰ παράδοξα καὶ τὰ τεράστια τῶν μύθων; ἀκούεις γὰρ αὐτῶν βοῶντων· «ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος.» ἐπὶ τέλους δὲ καὶ τὸν Ἰησοῦν ἔπεμψεν ἐκείνοις, ἡμῖν δὲ οὐ προφήτην, οὐ χρῖσμα, οὐ διδάσκαλον, οὐ κήρυκα περὶ τῆς μελλούσης ὅψε ποτε γοῦν ἔσεσθαι καὶ εἰς ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ φιλανθρωπίας.

Ἀλλὰ καὶ περιεΐδεν ἑτῶν μυριάδας, εἰ δὲ ὑμεῖς βούλεσθε, χιλιάδας
ἐν ἀγνοσίᾳ τοιαύτη τοῖς εἰδώλοις, ὡς φατε, λατρεύοντας τοὺς ἀπὸ
ἀνίσχοντος ἡλίου μέχρι δυομένου καὶ τοὺς ἀπὸ [μέσων] τῶν
ἄρκτων ἄχρι μεσημβρίας ἔξω καὶ μικροῦ γένους οὐδὲ πρὸ
δισχιλίων ὅλων ἑτῶν ἐνὶ μέρει συνοικισθέντος τῆς Παλαιστίνης. Εἰ
γὰρ πάντων ἡμῶν ἐστι θεὸς καὶ πάντων δημιουργὸς ὁμοίως, τί
περιεΐδεν ἡμᾶς;

προσῆκει <τοίνυν> τὸν τῶν Ἑβραίων θεὸν οὐχὶ δὴ παντὸς κόσμου
γενεσιουργὸν ὑπάρχειν οἶεσθαι καὶ κατεξουσιάζειν τῶν ὅλων,
συνεστάλθαι δὲ, ὡς ἔφην, καὶ πεπερασμένην ἔχοντα τὴν ἀρχὴν
ἀναμίξ τοῖς ἄλλοις νοεῖσθαι θεοῖς. Ἔτι προσέξομεν ὑμῖν, ὅτι τὸν
τῶν ὅλων θεὸν ἄχρι ψιλῆς γοῦν ἐννοίας ὑμεῖς ἢ τῆς ὑμετέρας τις
ἐφαντάσθη ρίζης; οὐ μερικὰ πάντα ταῦτά ἐστι; θεὸς ζηλωτής· ζηλοῖ
γὰρ διὰ τί καὶ [θεὸς] ἀμαρτίας ἐκδικῶν πατέρων ἐπὶ τέκνα; [...]

Εἰ τοίνυν τῶν ψυχικῶν ἡμῶν ἀγαθῶν κατωλιγώρησεν, οὐδὲ
τῆς φυσικῆς ἡμῶν κατασκευῆς προνοησάμενος, οὔτε ἡμῖν
ἔπεμψε διδασκάλους ἢ νομοθέτας ὥσπερ τοῖς Ἑβραίοις κατὰ
τὸν Μωυσέα καὶ τοὺς ἐπ' ἐκείνῳ προφήτας, ὑπὲρ τίνος ἔξομεν
αὐτῷ καλῶς εὐχαριστεῖν;

Βιβλιογραφικές παραπομπές

Dodds, E. R. *Εθνικοί και χριστιανοί σε μια εποχή αγωνίας: Όψεις της θρησκευτικής κοινωνίας από τον Μάρκο Αυρήλιο ώς τον Μ. Κωνσταντίνο*. Μτφρ. Κ. Αντύπας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.

Graf, F. *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία. Τόμος Β': Ρώμη*. Μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας. 2^η έκδ. Αθήνα: Παπαδήμας, 2003.

Hoffmann, R. J. *Porphyry's Against the Christians: The Literary Remains; Edited and Translated with Introduction and Epilogue*. Νέα Υόρκη: Prometheus Books, 1994.

Markschies, C. «Ο χριστιανισμός από τις αρχές του ώς την Ύστερη Αρχαιότητα». Στο Graf, 577-92.

Ράγκος, Σ. Ι. *Η συνάντηση του ελληνισμού με τον Χριστιανισμό από τον πρώτο έως τον τέταρτο αιώνα*. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, 2003.

Sirinelli, J. *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου: Ελληνική γραμματολογία των ελληνιστικών, των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, 334 π.Χ.-519 μ.Χ.* Μτφρ. Σ. Μπίνη-Σωτηροπούλου. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, 2001.